

Γραμματικό γένος και γλωσσικός σεξισμός στα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης

Μαριάνθη Γεωργαλίδου & Σοφία Λαμπροπούλου*
*Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *University of Liverpool*

ABSTRACT

This study investigates the predominant use of the masculine grammatical gender in a corpus of Greek public documents. Drawing upon studies in the second and third wave of feminism calling for a social and localised model of sexism (Mills 2008: 4), we conduct a local analysis that explores the pragmatic force of overt sexism in the context of the Greek gender system. In particular, we examine the formation and use of the so called “professional” nouns, by means of which public administration addresses and/or refers to mixed groups of stakeholders. We address the wider social norms that influence their use in local contexts and contribute to discriminatory representations via fossilised forms of sexism in public discourse. Our findings confirm the construction of a male dominated world in the public sphere through the absence of female forms, which, in turn, renders women invisible. We argue that the consistent preference of male exclusive forms on the part of authors results in inconsistency in the use of grammar. We call for a dissociation of standardness/prestige from male-exclusive forms, especially since female forms do exist and are equally grammatical, as this ideological understanding of gender seems to perpetuate institutionalised sexism.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: γλωσσικός σεξισμός, γραμματικό γένος, δημόσια έγγραφα

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η ανάλυση φαινομένων γλωσσικού σεξισμού σε έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Στόχος είναι η πραγματολογική προσέγγιση της κυριαρχίας του αρσενικού γραμματικού γένους σε σχέση με τα σημασιακά και πραγματολογικά αποτελέσματα που παράγει στα υπό ανάλυση κείμενα. Οι συντάκτριες και οι συντάκτες των δημοσίων εγγράφων ακολουθούν συστηματικά το πρότυπο της κυριαρχίας του αρσενικού γραμματικού γένους. Προτάσσουν αποκλειστικά το αρσενικό για την αναφορά σε μεικτές ομάδες αποδεκτριών και αποδεκτών και, σε ποσοστό μεγαλύτερο του 60%, παραλείπουν εντελώς το θηλυκό και χρησιμοποιούν μόνο το αρσενικό, ακόμα και σε περιπτώσεις κειμένων που αναφέρονται ή/και απευθύνονται αποκλειστικά σε γυναίκες (Γκασούκα κ.ά. 2014). Στο πλαίσιο που διαμορφώνεται από τις παραπάνω επιλογές, το θηλυκό γένος, οι γυναίκες, καθίστανται μη ορατές και συχνά τα κείμενα δυσλειτουργικά. Επιπλέον, τα κείμενα μπορούν να χαρακτηριστούν σεξιστικά, εφόσον πληρούν μια τουλάχιστον εκ των τριών προϋποθέσεων που οριοθετούν το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού. Ως σεξιστικές ορίζονται οι γλωσσικές επιλογές που, με συνήθη στόχο τις γυναίκες, α) αγνοούν, β) ορίζουν σε στενό πλαίσιο¹ ή γ) μειώνουν τα άτομα στα οποία απευθύνονται ή αναφέρονται (Henley 1987, Τσοκαλίδου 1996, Weatherell 2002, Γκασούκα κ.ά. 2014). Κατά συνέπεια, τα ερωτήματα που τίθενται σε αυτή τη συζήτηση αφορούν αφενός τη νόρμα της γραμματικής κυριαρχίας του αρσενικού γένους και το κοινωνιοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο καθιερώνεται, αφετέρου την αναλυτική προσέγγιση της απαρέγκλιτης εφαρμογής της και των πραγματολογικών αποτελεσμάτων που παράγει αυτή η «μη σημαδεμένη δομή» στην ελληνική γλώσσα στα υπό συζήτηση κείμενα.

Όσον αφορά το πρώτο, η ελληνική γλώσσα στο επίπεδο της γραμματικής της οργάνωσης (μορφολογία, σύνταξη), αλλά και στο σημασιολογικό επίπεδο, παρουσιάζει φαινόμενα και λεξιλογικές επιλογές οι οποίες μπορούν να ταυτιστούν με παγιωμένες σεξιστικές χρήσεις της γλώσσας. Το γραμματικό σύστημα, όπως έχει αποτυπωθεί στις

¹ Ως γλωσσικές επιλογές που ορίζουν τις γυναίκες σε στενό πλαίσιο θεωρούνται αυτές που αναφέρονται στην εμφάνισή τους (π.χ. ξανθιά) ή/και στις οικογενειακές σχέσεις τους που επηρεάζουν την ονοματοδοσία (π.χ. πατρώνυμο, όνομα συζύγου, βλ. Key 1975, Weatherell 2002: 19)

γραμματικές περιγραφές της ελληνικής (παραδοσιακές και σύγχρονες), στο επίπεδο της μορφολογίας των ουσιαστικών που αποδίδουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα αυξημένου κοινωνικού κύρους, καταγράφει ως κυρίαρχη τη χρήση του αρσενικού γένους στην κατάληξη του ονόματος. Σε αυτό το πλαίσιο τα ουσιαστικά με μορφολογία αρσενικού αναφέρονται ως «περιεκτικά», «διγενή/ διγενούς λόγια κατάληξης» (Παυλίδου 2002: 55) ή «κοινού γένους» (Holton κ.ά. 1999: 64). Στο επίπεδο της σύνταξης το αρσενικό είτε προτάσσεται του θηλυκού, είτε χρησιμοποιείται γενικευτικά, σε κείμενα που απευθύνονται ή αναφέρονται, για παράδειγμα, σε μεικτές ομάδες με κοινά επαγγελματικά ή άλλα χαρακτηριστικά. Σε ό,τι αφορά τις λεξικές και σημασιακές επιλογές, το αρσενικό γένος των αντίστοιχων των λεγόμενων επαγγελματικών ουσιαστικών χρησιμοποιείται επίσης γενικευτικά για την αναφορά τόσο σε άντρες όσο και σε γυναίκες μέλη της ομάδας αναφοράς (Τριανταφυλλίδης 1963[1953], Holton κ.ά. 1999, Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 1998).

Το πώς η γλώσσα οργανώθηκε ιστορικά με αυτό τον τρόπο αποτελεί σημαντικό ερώτημα το οποίο συνδέεται άμεσα με κεντρικά ζητήματα της παρούσας έρευνας. Αν και η σε βάθος διερεύνησή του ξεπερνά τους στόχους της παρούσας μελέτης, μπορούμε ωστόσο να επισημάνουμε την αναλογία του γραμματικού συστήματος με τη σαφώς υποβαθμισμένη ακόμα και σήμερα θέση των γυναικών στη δημόσια ζωή και την υποεκπροσώπησή τους σε θέσεις ευθύνης και ισχύος. Παρά τις σημαντικές αλλαγές που επιφέρει η είσοδος των γυναικών σε κατεξοχήν ανδροκρατούμενους επιστημονικούς και επαγγελματικούς κλάδους, η φυσικοποίηση της ανισότητας των φύλων επιτυγχάνεται και διατηρείται μέσω της νομιμοποίησης των ασύμμετρων σχέσεων, της παρουσίασης της κυριαρχίας ως δικαιολογημένης, της απόκρυψής της και της παρουσίασης ως αιώνιου και φυσικού ό,τι στην πραγματικότητα είναι ιστορικό και μεταβατικό (Cameron 1998: 88). Το γλωσσικό σύστημα της ελληνικής αλλά και οι γλωσσικές επιλογές των ομιλητριών και των ομιλητών της φαίνεται όχι μόνο να αντανακλούν αλλά και να ανατροφοδοτούν αυτή τη φυσικοποίηση.

Όπως υποστηρίζει η Παυλίδου (2002: 42-43), οι σημασιακές αποχρώσεις που αντανακλώνται στους μορφολογικούς μηχανισμούς σε σχέση με το γραμματικό γένος αντανακλούν τις παγιωμένες προτιμήσεις των λαών που τις έχουν χρησιμοποιήσει. Κυρίαρχες κοινωνικές πρακτικές, λοιπόν, αντανακλώνται στις έμφυλες γραμματικές και τις σημασιολογικές κατηγοριοποιήσεις οι οποίες αποτυπώνονται ως η 'πρότυπη γλώσσα', η οποία όμως αποτελεί κοινωνική και πολιτική επιλογή, που ενσωματώνει τις κυρίαρχες αξιολογήσεις και αναπαράγει σεξιστικές αντιλήψεις της κυρίαρχης ιδεολογίας για τη θέση της γυναίκας (Αρχάκης & Κονδύλη 2002: 156).

Σε αυτό το πλαίσιο, τα δημόσια έγγραφα αποτελούν σημαντικό στοιχείο τόσο της δημόσιας ζωής όσο και του δημόσιου λόγου. Διεκπεραιώνουν ποικιλία διοικητικών λειτουργιών και αναφέρονται ή/και απευθύνονται σε διαφορετικές κατηγορίες στελεχών και ομάδες πολιτών με συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Επίσης, πέραν των στελεχών της δημόσιας διοίκησης τα οποία χρησιμοποιούν ή/και συντάσσουν τα κείμενα, το σύνολο των πολιτών, γυναικών και ανδρών, διαβάζει και συμπληρώνει αντίστοιχα έγγραφα, τα οποία και αποτελούν τον κατεξοχήν τρόπο επικοινωνίας με το κράτος και τις δομές του.

Σε ό,τι αφορά την αναλυτική προσέγγιση των εγγράφων, η επιλογή μας είναι η πραγματολογική ανάλυση των κειμένων στο σύνολό τους α) για τις μορφοσυντακτικές και λεξιλογικές/σημασιακές επιλογές που υιοθετούν και β) για το πραγματολογικό αποτέλεσμα που αυτές επιφέρουν. Τα ερωτήματα που τίθενται και αφορούν τη λειτουργία των εν λόγω κειμένων ως επικοινωνιακών πρακτικών που εκπορεύονται από θεσμοθετημένα όργανα της πολιτείας είναι: α) κατά πόσο τα δημόσια έγγραφα λειτουργούν αντιπροσωπευτικά ως προς τις στάσεις της κοινωνίας απέναντι στο

κοινωνικό φύλο, β) κατά πόσο συντελούν στην αναπαραγωγή και διαίωνιση των κυρίαρχων αντιλήψεων για το φύλο και γ) αν είναι σκόπιμο και υφίσταται περιθώριο να αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο συντάσσονται.

Στη συνέχεια αυτής της μελέτης, στην ενότητα 2 συνδέουμε την υπόθεση της γλωσσικής σχετικότητας με την προσέγγιση του σεξισμού στο πλαίσιο της φεμινιστικής γλωσσολογίας. Στην ενότητα 3 εξετάζουμε τις δομικές επιλογές των συντακτριών και των συντακτών των εγγράφων της δημόσιας διοίκησης και αναλύουμε τις μορφοσυντακτικές και σημασιολογικές παραμέτρους της σύνταξής τους. Στην ενότητα 4 αναλύουμε τα πραγματολογικά αποτελέσματα των γλωσσικών επιλογών για τη συγκρότηση των κειμένων και στην ενότητα 5 συνοψίζουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης και συζητούμε τα συμπεράσματα στα οποία αυτή οδηγεί.

2. Γλωσσική σχετικότητα, γλωσσικός σεξισμός και γραμματική

Για να επανέλθουμε στον αρχικό μας προβληματισμό και να συνδέσουμε την παρούσα έρευνα με το ζήτημα της αλληλεπίδρασης της κοινωνίας και της γλώσσας που απασχολεί διαχρονικά την επιστήμη της γλωσσολογίας, οι θέσεις που έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί συνδέονται και με την πολυσυζητημένη υπόθεση της γλωσσικής σχετικότητας (βλ. Αρχάκης & Κονδύλη 2002: 39), γνωστότερη ως “Sapir-Whorf hypothesis”. Το ερώτημα που τίθεται αφορά το κατά πόσο και μέσα από ποιους μηχανισμούς ο πολιτισμός, με όχημα τη γλώσσα, επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε και ειδικότερα τον τρόπο με τον οποίο ταξινομούμε και κατηγοριοποιούμε τον κόσμο της εμπειρίας μας (πρβλ. Gumperz & Levinson 1996: 1).

Η ασθενής υπόθεση της γλωσσικής σχετικότητας, θέση προς την οποία συγκλίνει το σύνολο των κοινωνιογλωσσολογικών προσεγγίσεων και της (κριτικής) ανάλυσης λόγου (Gumperz & Levinson 1996), υποστηρίζει ότι «ορισμένες πλευρές της κοινωνικοπολιτισμικής οργάνωσης και του τρόπου θεώρησης των πραγμάτων μπορεί να εξαρτώνται από ορισμένες πλευρές της ιδιαίτερης γλωσσικής οργάνωσης» (Αρχάκης & Κονδύλη 2002: 41, έμφαση στο πρωτότυπο). Βασική υπόθεση που βρίσκεται στο πυρήνα αυτής της μελέτης, κατά συνέπεια, είναι ότι η καταγραφή των σεξιστικών γλωσσικών χρήσεων στο πλαίσιο των εγγράφων της δημόσιας διοίκησης και η υπόδειξη εναλλακτικών γλωσσικών επιλογών μπορεί να λειτουργήσει διαπαιδαγωγικά και μακροπρόθεσμα να συνεισφέρει στην αλλαγή των σεξιστικών προτύπων και τρόπων αναφοράς και αντιμετώπισης των γυναικών στο δημόσιο λόγο και χώρο, κάτι που έχει υπαινιχθεί ήδη και ο Τριανταφυλλίδης (1963[1953]: 333).

Η επιστήμη της γλωσσολογίας, σε αντιδιαστολή με τις παραδοσιακές γραμματικές περιγραφές του παρελθόντος, αποτελεί (και) μια περιγραφική επιστήμη. Αντί να λειτουργεί ρυθμιστικά διατυπώνοντας υποχρεωτικούς για τις/τους ομιλήτριες/τές κανόνες της εκάστοτε γλώσσας, και μάλιστα στη βάση μιας πρότυπης ποικιλίας κύρους, η οποία επιλέγεται και τυποποιείται με ιστορικοπολιτικά κριτήρια, επιχειρεί να περιγράψει τη γλωσσική ικανότητα και χρήση των ομιλητριών/τών. Οι κανόνες, επομένως, που αποτυπώνονται στις γραμματικές των γλωσσών δεν αποτελούν πρωτίστως οδηγίες για την «ορθή» χρήση της γλώσσας, αλλά απόρροια και αποτύπωση των συστηματικών επιλογών των ομιλητριών και των ομιλητών της.

Παράλληλα, συστατικό στοιχείο των γλωσσών είναι η ποικιλότητα και η γλωσσική αλλαγή, η οποία αποτελεί διαχρονική και καθολική πραγματικότητα (Cameron 1995, Labov 2001). Η ποικιλότητα σημαίνει τη συνύπαρξη, κάτω από τη μάλλον αφαιρετική χρήση του όρου «γλώσσα», γεωγραφικών και αστικών ποικιλιών, επιπέδων ύφους και κειμενικών ειδών. Η ποικιλότητα αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις της γλωσσικής αλλαγής, η κατεύθυνση της οποίας, σε ό,τι αφορά τις κοινωνιογλωσσικές της παραμέτρους, συναρτάται με καινοτομίες που εισάγονται (ή

επανεισάγονται) από ομιλήτριες και ομιλητές και αφορούν αρχικά αποκλίνουσες ως προς το κυρίαρχο σύστημα, εξηγήσιμες όμως, δομικές επιλογές.

Στην περίπτωση των δημοσίων εγγράφων, η επαφή με την κρατική διοίκηση, τις δομές και τον λόγο της αποτελεί μέρος της γλωσσικής κοινωνικοποίησης των ομιλητριών και των ομιλητών. Προηγείται η διαδικασία της τυπικής εκπαίδευσης, η επαφή με τη γλώσσα των σχολικών εγχειριδίων και η συστηματική και μακροχρόνια διδασκαλία παλαιότερων μορφών της ελληνικής, με έμφαση στην αρχαία γλώσσα. Απόρροια αυτής της διαδικασίας είναι η συνεχής επαφή της σύγχρονης ελληνικής με τους λεγόμενους λόγιους τύπους, κυρίως στο επίπεδο της μορφολογίας, γεγονός που συνδέεται και με την *κοινωνική διγλωσσία* (συνύπαρξη δημοτικής και καθαρεύουσας), η οποία συνόδευσε το ελληνικό κράτος –συντά κατά τρόπο έντονα συγκρουσιακό– από τη σύστασή του (Mackridge 1987, Χριστίδης 2001, Αραποπούλου 2002).

Σε αυτό το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο, τύποι της υψηλής ποικιλίας της ελληνικής, κυρίως αυτοί που χρησιμοποιούνται σε επίσημα γραπτά ή προφορικά είδη λόγου, προέρχονται από τη λεγόμενη λόγια γλώσσα, δηλαδή αποτελούν συνέχεια των μορφολογικών κανόνων αρχαϊζουσών ποικιλιών. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν τα επαγγελματικά ουσιαστικά, και κυρίως αυτά που συνδέονται με επαγγέλματα υψηλού κοινωνικού κύρους, καθώς και ουσιαστικά με τα οποία δηλώνεται άλλη ιδιότητα (π.χ. *η/ο ιατρός, η/ο συνάδελφος, η/ο ασθενής*). Πληθώρα τέτοιων ουσιαστικών εντοπίζονται σε όλη την τυπολογία των δημόσιων εγγράφων, εφόσον αυτά ρυθμίζουν διαδικασίες που αφορούν ομάδες ανθρώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και τη σχέση τους με την κρατική διοίκηση.

Επιστρέφοντας λοιπόν στην υπόθεση του γλωσσικής σχετικότητας και συνδέοντάς την με την (και) μέσω του λόγου διαμόρφωση σεξιστικών αναπαραστάσεων για την κοινωνική θέση των γυναικών, θεωρούμε σημαντική την ανασκόπηση και ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο οργανώνεται το γλωσσικό σύστημα της ελληνικής ως προς τη χρήση του γραμματικού γένους για την αναφορά σε πρόσωπα και τη χρήση, και ενδεχομένως την κατάχρηση, του εικαζόμενου προτύπου. Σε αυτό το πλαίσιο, συμφωνούμε και με τις διαπιστώσεις της Alvanoudi (2014) ως προς το βάσιμο του *αντικτύπου του γραμματικού γένους* (“the gender effect”), τη συνεισφορά της γραμματικής κυριαρχίας του αρσενικού στη διαμόρφωση νοητικών αναπαραστάσεων κυριαρχίας των ανδρών στον δημόσιο κοινωνικό χώρο.

Παρότι η συζήτηση γύρω από το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού σε σχέση με παγιωμένες γλωσσικές δομές φαίνεται να ανήκει σε προηγούμενες φάσεις της φεμινιστικής γλωσσολογίας (Lakoff 1975), με την έρευνα σήμερα να εστιάζει στον υπόρρητο σεξισμό συνομιλιακών και επικοινωνιακών πρακτικών (Mills 2008), η σύγχρονη ελληνική γλώσσα, λόγω των δομικών ιδιαιτεροτήτων της, αλλά και των ιστορικών συγκυριών της προτυποποίησής της, παρουσιάζει σημαντικά ζητήματα παγίωσης σεξιστικών τρόπων (μη) αναφοράς στο θηλυκό γένος. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την μάλλον καθυστερημένη προσέγγιση του φαινομένου και θεσμικά,² παρά τις σημαντικές αναλυτικές προσπάθειες των περασμένων δεκαετιών (Παυλίδου 1985, 2002, Μακρή-Τσιλιπάκου 1989, Ντάλτας 1992,³ Τσοκαλίδου 1996, Παυλίδου

² Η παρούσα μελέτη συνδέεται με την έρευνα για τον σεξισμό στον λόγο των δημοσίων εγγράφων, η οποία, υπό την αιγίδα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων, οδήγησε στη σύνταξη του *Οδηγού μη Σεξιστικής Χρήσης της Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα* (Γκασούκα κ.ά. 2014).

³ Ο Ντάλτας (1992), με μια ενδιαφέρουσα ανάλυση των θέσεων που ανέπτυξε ο τότε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και Υπουργός Δικαιοσύνης Α. Κανελλόπουλος (Καθημερινή 20/6/2090) σχετικά με τη χρήση των ρημάτων *επανδρώνω/στελεχώνω*, συνοψίζει τα αλληλοσυγκρουόμενα επιχειρήματα σχετικά με την προσπάθεια αλλαγής γλωσσικών όρων, οι οποίοι χαρακτηρίζονται είτε ως «αβλαβείς», είτε ως σεξιστικοί από τη σκοπιά του φεμινιστικού κινήματος και της φεμινιστικής γλωσσολογίας. Σε κάθε

κ.ά. 2004, Alvanoudi 2014, Λαμπροπούλου 2014), φαίνεται να περιθωριοποιεί τη συζήτηση, με αποτέλεσμα να οδηγεί στην περαιτέρω παγιοποίηση του φαινομένου. Επιπλέον, όπως θα αναδείξουμε στη συνέχεια της συζήτησής μας, αποτελεί παράμετρο όχι μόνο της υπονομευτικής αναπαράστασης του θηλυκού στο δημόσιο λόγο αλλά και της δυσλειτουργικής συγκρότησης των δημόσιων εγγράφων.

3. Δομικές επιλογές για τη σύνταξη των δημοσίων εγγράφων

Τα έγγραφα που περιλαμβάνονται στο υπό εξέταση σώμα κειμένων (Γεωργαλίδου κ.ά. 2014, Γκασούκα κ.ά. 2014) είτε απευθύνονται, είτε αναφέρονται σε ομάδες πολιτών (ή διαμενουσών/όντων στην ελληνική επικράτεια) και συντάσσονται από κρατικές/ούς λειτουργούς, δηλαδή φορείς συγκεκριμένων αξιωμάτων στην ιεραρχία της δημόσιας διοίκησης. Επίσης, κοινοποιούνται μέσω πινάκων αποδεκτριών/ών σε στελέχη και υπηρεσίες με συναφείς λειτουργίες. Παράλληλα, υπάρχουν και τυποποιημένα έγγραφα με τα οποία καθίσταται εφικτή η αντίστροφη πορεία, δηλαδή δίνεται η δυνατότητα στις γυναίκες και στους άνδρες πολίτες να επικοινωνούν με τις διοικητικές δομές (αιτήσεις, υπεύθυνες δηλώσεις κ.λπ.). Τα ονόματα που δηλώνουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα αποτελούν κεντρικό σημείο αναφοράς στα δημόσια έγγραφα. Στα ονόματα αυτά περιλαμβάνονται τα λεξιλόγια εκείνα που κατεξοχήν συνδέονται με τις ταυτότητες των συντακτριών/ών, των ομάδων αναφοράς και των αποδεκτριών/ών τους. Κατά συνέπεια, τα επαγγελματικά ουσιαστικά αποτελούν το επίκεντρο της ανάλυσης στην παρούσα μελέτη εφόσον μέσω των εγγράφων κατασκευάζονται (και) έμφυλες ταυτότητες για τις εν λόγω ομάδες.

Στόχος της ανάλυσης είναι να καταγραφούν οι *πραγματολογικές* (ποια-ος απευθύνεται σε ποια-ον, επικοινωνιακοί στόχοι και γλωσσικά μέσα) και οι *κειμενικές* (η συνεκτικότητα και η συνοχή, η οποία συνδέεται και με τη συνεπή χρήση του γραμματικού γένους και των μηχανισμών της αναφοράς) λειτουργίες των εγγράφων σε σχέση με τις γλωσσικές επιλογές των συντακτριών/ών τους. Στη συνέχεια, τα παραπάνω πεδία ανάλυσης συσχετίζονται με το κεντρικό ζητούμενο της παρούσας έρευνας, που είναι ο έλεγχος των εγγράφων ως προς την παράμετρο του γλωσσικού σεξισμού. Για το σκοπό αυτό, εντοπίζονται στα κείμενα εκείνες οι φραστικές δομές οι οποίες λειτουργούν σεξιστικά και περιγράφονται ως προς το επίπεδο γραμματικής ανάλυσης στο οποίο υπάγονται (ενότητα 3). Κατά κύριο λόγο εξετάζεται η μορφολογία του ονόματος και οι φραστικές δομές στις οποίες εντάσσεται (μορφολογία/σύνταξη), οι συντακτικές δομές (σύνταξη) και η λεξική σημασία των ονομάτων (σημασιολογία).

Επικεντρωνόμαστε στα μορφολογικά χαρακτηριστικά των επαγγελματικών ουσιαστικών και των ουσιαστικών που περιγράφουν ιδιότητες. Συνεξετάζουμε τη μορφολογία του άρθρου και διαφόρων τύπων αντωνυμιών, καθώς και των προσαρτημάτων στην ονοματική φράση (π.χ. επιθετικών και άλλων προσδιορισμών). Επίσης, εξετάζουμε παραμέτρους της συντακτικής δομής των προτάσεων, όπως για παράδειγμα τη σειρά των όρων και τον συντακτικό ρόλο των ονοματικών φράσεων, εφόσον αυτή αποδεικνύεται συναφής με τις υποθέσεις εργασίας της έρευνας. Η ανάλυση αυτών των παραμέτρων αφορά το σύνολο του εγγράφου και των χρήσεων των παραπάνω δεικτών σε όλη την έκταση του κειμένου και όχι σε μεμονωμένες προτάσεις οι οποίες εξετάζονται αυτόνομα. Τα φαινόμενα που εντοπίζονται, ως εκ τούτου, σε επιμέρους σημεία των κειμένων αντιπαραβάλλονται με το σύνολο των δομικών και επικοινωνιακών επιλογών των συντακτριών/ών τους. Επίσης, τα εν λόγω λεξιλόγια εξετάζονται για τις σημασιολογικές τους παραμέτρους.

Στη συνέχεια, εξετάζονται δομές και φαινόμενα σεξιστικής χρήσης της γλώσσας που επισημάνθηκαν στα έγγραφα που εξετάστηκαν ποιοτικά (Γεωργαλίδου κ.ά. 2014). Τα φαινόμενα διαχωρίζονται με βάση το επίπεδο ανάλυσης στο οποίο εντάσσονται.

3.1. Μορφολογία ονόματος

Όπως προαναφέρθηκε, το βασικό ζητούμενο της παρούσας μελέτης συνδέεται με τη χρήση του ονόματος και συγκεκριμένα των επαγγελματικών ουσιαστικών, καθώς και των ουσιαστικών που προσδίδουν ιδιότητα στα πρόσωπα και τις ομάδες αναφοράς. Στην ίδια κατηγορία συζητούνται οι ενεργητικές, οι παθητικές τετελεσμένες μετοχές και οι παθητικές μετοχές ενεστώτα (-ουσα/-ων, -μένη/μένος, -ό-ού-ώμενη/-ό-ού-ώμενος, -αμενη/-άμενος), οι οποίες ως προς το συντακτικό τους ρόλο αποτελούν την κεφαλή της ονοματικής φράσης και έχουν σημασία ουσιαστικού (π.χ. *η/ο εργαζόμενη/ος*).

Το γραμματικό γένος δεν αποτελεί καθολική μορφολογική κατηγορία. Εντοπίζεται σε αρκετές γλώσσες του κόσμου, μεταξύ αυτών στις περισσότερες ευρωπαϊκές και στην ελληνική. Σε γενικές γραμμές στερείται σημασίας (*η πόρτα, ο τοίχος, το πάτωμα*) και αποτελεί μορφολογική ένδειξη για λόγους συμφωνίας, κυρίως στο πλαίσιο της ονοματικής φράσης (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 1998: 53). Το βιολογικό φύλο δηλώνεται μορφολογικά με την κατηγορία του γραμματικού γένους. Επειδή όμως δεν υπάρχει ισομορφία μεταξύ των τιμών του γραμματικού γένους και των μορφολογικών τάξεων, οι τρεις κλίσεις δεν μπορούν να παρακολουθούν απόλυτα τις εξωγλωσσικές διακρίσεις (αρσενικό/θηλυκό ον, έμψυχο/άψυχο ον), και επομένως δεν είναι σημασιολογικά αιτιολογημένες (Παυλίδου 2002: 42).

Για τη δήλωση του φύλου, λοιπόν, η ελληνική χρησιμοποιεί επιπλέον λεξιλογικά μέσα (*άντρας/γυναίκα, αγόρι/κορίτσι*) και παραγωγικές διαδικασίες (*διευθυντής/διευθύντρια, γιατρός/γιατρίνα*). Επίσης, στην περίπτωση των λόγιων καταλήξεων -ος/-ης/-εας (*ο/η φιλόλογος, ο/η δικαστής, ο/η εισαγγελέας*), η αποσαφήνιση του φύλου των ατόμων αναφοράς γίνεται είτε μέσω του άρθρου και των προσαρτημάτων στην ονοματική φράση, είτε μέσω αντωνυμιών, εφόσον αυτά εμφανίζονται είτε στην πρόταση είτε στο κείμενο.

Σε ό,τι αφορά τα λεγόμενα επαγγελματικά θηλυκά ή τα ονόματα που γενικότερα δηλώνουν ιδιότητα, η συζήτηση για τη δήλωση του γυναικείου φύλου συνδέεται με δύο παραμέτρους: α) την ένταξη των γυναικών σε καθαρά ανδροκρατούμενα επιστημονικά και επαγγελματικά πεδία, κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με συνέπεια η ελληνική γλώσσα να μη διαθέτει τα αντίστοιχα λεξιλόγια και β) το κίνημα του δημοτικισμού. Ως προς τη δεύτερη, προτείνεται ως λύση του προβλήματος η παραγωγή των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών με επιθήματα όπως τα -ίνα, -τρια και -ίσσα (*γιατρίνα, δικαστίνα, βουλευτρια, αρχιτεκτόνισσα*) (Τριανταφυλλίδης 1963[1953]). Μισό αιώνα αργότερα, οι προτιμήσεις των ομιλητριών/τών της ελληνικής φαίνεται να συγκλίνουν προς α) τη χρήση ήδη κοινών για τα δύο γένη διαθέσιμων καταλήξεων (-ος, ο άνθρωπος/η οδός) των επαγγελματικών ουσιαστικών της καθαρεύουσας (*ιατρός, φιλόλογος, λειτουργός*) και β) την επιστράτευση των καθαρά αρσενικών επαγγελματικών ουσιαστικών και για τα δύο γένη/φύλα (*βουλευτής, γραμματέας*). Παρότι απαιτείται συστηματική κοινωνιογλωσσολογική μελέτη των γλωσσικών και εξωγλωσσικών συνθηκών υπερίσχυσης αυτής της τάσης,⁴ αυτό που αδιαμφισβήτητα

⁴ Στον μη επίσημο, καθημερινό λόγο η χρήση θηλυκών καταλήξεων για τα επαγγελματικά ουσιαστικά που συνδέονται με επαγγέλματα υψηλού κοινωνικού κύρους φαίνεται να είναι συχνότερη. Απαιτείται όμως κοινωνιογλωσσολογική μελέτη της κατανομής τους σε σχέση με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ομιλητριών/τών και των περιστάσεων επικοινωνίας καθώς και των συνδηλώσεών τους όσον αφορά την κατασκευή ταυτοτήτων επαγγελματικού κύρους.

προκύπτει ως αποτέλεσμα είναι η γενικευμένη χρήση του λεγόμενου *περιεκτικού αρσενικού* για την από προεπιλογή (by default) αναφορά και στα δύο φύλα.

Στην περίπτωση των δημόσιων εγγράφων, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, συντάσσονται από υπαλλήλους και απευθύνονται σε άλλες/ους υπαλλήλους και στελέχη φορείς συγκεκριμένων ιδιοτήτων και αρμοδιοτήτων, και τα οποία αναφέρονται σε ομάδες και κατηγορίες πολιτών, γυναικών και ανδρών, η κυριαρχία του αρσενικού γένους είναι συντριπτική. Πέραν της χρήσης του λεγόμενου περιεκτικού αρσενικού με συστηματική συμφωνία άρθρων, προσαρτημάτων και αντωνυμιών σχεδόν αποκλειστικά στο αρσενικό γραμματικό γένος, χρησιμοποιούνται οι αρσενικοί τύποι των ονομάτων ακόμα και στην περίπτωση όπου υπάρχει είτε διτυπία (*ο/η εργοδότης, η εργοδότρια, ο/η πρέσβης, η πρέσβειρα*), είτε το αντίστοιχο ουσιαστικό θηλυκού γένους (*ο εκπαιδευτής/ η εκπαιδεύτρια, ο μαθητής/ η μαθήτρια, ο νέος/ η νέα*).

Η μόνη περίπτωση χρήσης αποκλειστικά του θηλυκού αφορά το επάγγελμα της *μαίας*. Σε έγγραφο του Υπουργείου Υγείας (έγγραφο FEK 38A_PEDY_pdf, 17-2-2014), ενώ όλες οι άλλες κατηγορίες εργαζόμενων εντοπίζονται στο αρσενικό γένος (νοσηλευτές, κοινωνικοί λειτουργοί, χειριστές, οδοντοτεχνίτες κ.ά. αλλά και γιατροί και ψυχολόγοι, οι οποίοι κατά αναλογία ταυτίζονται με το αρσενικό γένος), οι *μαίες* φαίνεται να είναι αποκλειστικά γυναίκες. Το ίδιο συμβαίνει, εκ των πραγμάτων βεβαίως, με τις *εγκυμονούσες ή θηλάζουσες γυναίκες* σε έντυπο με οδηγίες χρήσης φαρμάκων αναρτημένο στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Υγείας (έγγραφο MINOXIDIL.pdf), οι οποίες αποτελούν τη μόνη κατηγορία γένους θηλυκού στην οποία κάνει αναφορά το έγγραφο (κατά τα λοιπά: *του ασθενούς, το γιατρό τους, εάν είστε αλλεργικός*). Αντίστοιχη είναι η γλωσσική επιλογή του συνόλου των συντακτριών/τών των δημόσιων διοικητικών εγγράφων που εξετάστηκαν (Γεωργαλίδου κ.ά. 2014).

Στη συνέχεια, παραθέτουμε χαρακτηριστικά παραδείγματα που αφορούν την κατηγορία του ονόματος από διαφορετικούς φορείς της δημόσιας διοίκησης. Από το σύνολο των περίπου 1.000 δημόσιων εγγράφων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών των Περιφερειών και των Δήμων, αναλύθηκαν δειγματοληπτικά κατά τρόπο ποιοτικό⁵ 100 έγγραφα διαφορετικής τυπολογίας και έκτασης ή το 10% του συνόλου των εγγράφων της βάσης. Εξετάστηκαν αντιπροσωπευτικά έγγραφα από διαφορετικά υπουργεία με έμφαση σε εκείνα που χειρίζονται ευαίσθητους τομείς της δημόσιας ζωής και απευθύνονται ή αναφέρονται σε ομάδες πολιτών, γυναικών και ανδρών, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα τα εξής:

- Υπουργείο Παιδείας: εκπαιδευτικούς/ καθηγήτριες/τές, δασκάλους/ους, μαθήτριες/τές
- Υπουργείο Υγείας: γυναίκες και άντρες ασθενείς, ιατρούς και νοσηλευτικό προσωπικό
- Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης: γυναίκες και άντρες παραγωγούς, αγρότισσες και αγρότες, καταναλώτριες/τές
- Υπουργείο Εργασίας: γυναίκες και άντρες εργαζόμενες/ους, εργοδότριες/τες, άνεργες/ους, πρόσφυγες, δικαιούχους, επιδοτούμενες/ους
- Υπουργείο Εξωτερικών: (απόδημες/απόδημοι) Ελληνίδες/ Έλληνες, Ευρωπαίες/ Ευρωπαίους
- Υπουργείο Εσωτερικών και Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων: για θέματα που αφορούν τόσο το γενικό πληθυσμό όσο και τις γυναίκες συγκεκριμένα

⁵ Για την ποσοτική ανάλυση των εγγράφων της βάσης, βλ. Γεωργαλίδου κ.ά. (2014) και Γκασούκα κ.ά. (2014).

Συγκεκριμένα, στα έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας που αναλύθηκαν δειγματοληπτικά περιλαμβάνονται Οδηγίες για τη διδασκαλία μαθημάτων που απευθύνονται προς τις Διευθύνσεις Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και τις/τους εκπαιδευτικούς των δευτεροβάθμιων σχολείων, σχετικές Αποφάσεις, Προκηρύξεις, Προσκλήσεις και Οδηγοί προγραμμάτων του υπουργείου. Το σύνολο των εγγράφων αναφέρεται σε γυναίκες και άντρες εκπαιδευτικούς, μαθήτριες/τές, υποψήφιας/ους εκπαιδευτριες/τές και εκπαιδευόμενες/ους, σε στελέχη της εκπαίδευσης, απόφοιτους και άτομα φορείς συγκεκριμένων κοινωνικών χαρακτηριστικών (μετανάστριες/τες, φτωχές/ούς, παραβάτριες/παραβάτες). Όπως φαίνεται από τις παρακάτω λίστες λημμάτων που εντοπίστηκαν στα έγγραφα, η αναφορά σε αυτές τις ομάδες γίνεται σχεδόν αποκλειστικά με τη χρήση της μορφολογίας του αρσενικού ονόματος:

(1) Μαθητής, Καθηγητής, Διευθυντής, Συντονιστής, Μετανάστες, Νέους, Οργανωτές, Τσιγγάνοι, Απόφοιτοι, Ενήλικους, Φτωχοί, Άστεγοι, Αλκοολικοί, Διδάσκων, Προϊστάμενος, Αιτούντες, Υποχρεωμένοι, Ενδιαφερόμενοι, Συμμετέχοντες.

Σε ό,τι αφορά τα ουσιαστικά με διγενή λόγια κατάληξη σε -ος, η πρόθεση της/του συντάκτριας/τη να τα χρησιμοποιήσει ως αρσενικά συνάγεται αντιπαραβολικά με την επιλογή γραμματικού γένους για τα υπόλοιπα ουσιαστικά:

(2) Συμβούλου, Απόφοιτοι, Πτυχιούχοι, Μεταπτυχιακοί, Ανάδοχος, Δήμαρχος.

Προφανώς, τα έγγραφα αφορούν και απευθύνονται σε εκπροσώπους και των δύο φύλων που από διάφορες θέσεις και με διαφορετικές ιδιότητες σχετίζονται με την εκπαιδευτική διαδικασία. Παρόλα αυτά, αναφορά σε γυναίκες εκπαιδευτικούς και εκπαιδευόμενες γίνεται μόνο σε δύο έγγραφα οδηγιών για τη διδασκαλία μαθημάτων (zip 131011_odigies_madimatwn_1.doc & zip 131011_odigies_madimatwn_2.doc), άπαξ, και μάλιστα στο δεύτερο μόλις στη σελίδα 54 (από τους μαθητές και τις μαθήτριες). Δεν παρατηρείται διαφοροποίηση σε σχέση με την ημερομηνία σύνταξης του εγγράφου.

Στα έγγραφα του Υπουργείου Υγείας που αναλύθηκαν δειγματοληπτικά περιλαμβάνονται Εγκύκλιοι, Οδηγίες και ΦΕΚ με τα οποία ρυθμίζονται οι λειτουργίες του συστήματος υγείας (π.χ. ΠΕΔΥ), δίνονται οδηγίες για τη χρήση φαρμακευτικών ουσιών και γίνονται ρυθμίσεις για τον περιορισμό της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων. Σε απόλυτη αρμονία με τις επιλογές των συντακτριών/τών των εγγράφων του Υπουργείου Παιδείας, τα έγγραφα αναφέρονται και απευθύνονται σε γυναίκες και άντρες λειτουργούς και χρήστριες/τες του συστήματος υγείας μέσω του αρσενικού γένους των ουσιαστικών αναφοράς στις εν λόγω ιδιότητες:

(3) Διευθυντές, Νοσηλευτές, Επισκέπτες υγείας, Εργο/Φυσικο-θεραπευτές, Χειριστές, Αλλεργικός, Προμηθευτών, Οφειλέτη, Καταναλωτή, Εκπαιδευμένοι, Εγγεγραμμένος.

Και πάλι, σε ό,τι αφορά τα ουσιαστικά με διγενή λόγια κατάληξη σε -ος, η πρόθεση της/του συντάκτριας/τη να τα χρησιμοποιήσει ως αρσενικά ως προς το γραμματικό γένος συνάγεται αντιπαραβολικά με την επιλογή γραμματικού γένους για τα υπόλοιπα ουσιαστικά:

(4) Ιατρός/γιατρός, Συνταξιούχους, Φαρμακοποιό, Αρμόδιους, Πρόεδρο, Διαιτολόγος, Δικαιούχου.

Αντίστοιχη είναι η αναφορά στους ασθενείς. Μόνη εξαίρεση, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί η επαγγελματική ιδιότητα της *μαίας* και η ιδιότητα της *εγκύου* και της *θηλάζουσας*, οι οποίες (οι δεύτερες εκ των πραγμάτων) αποτελούν τις μοναδικές περιπτώσεις άμεσης αναφοράς σε γυναίκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ΦΕΚ 1002-2/4/2012 και η απόφαση Αριθ. Γ.Υ. 39α, που αφορά ρυθμίσεις για τον περιορισμό της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων. Πέραν του αντρικού φύλου του εκάστοτε Υπουργού Υγείας διαχρονικά (καθώς και του συνόλου των στελεχών, του συνόλου της δημόσιας διοίκησης, με μόνη εξαίρεση την ονομαστική αναφορά σε γυναίκες στελέχη), οι *Χρήστες, Εργοδότες ή κύριοι έργου, Υπεύθυνοι (του ιατρείου), Συνυπεύθυνοι, Κύριοι ή οι νομείς ή μισθωτές ή εκμισθωτές, Ιδιοκτήτες, Εργαζόμενοι (που δεν είναι εφοδιασμένοι με πιστοποιητικό υγείας), Προερχόμενοι (από χώρα που ενδημούν τέτοια νοσήματα)* και οι *Διαμένοντες* φαίνεται να είναι αποκλειστικά άντρες. Ακόμα και *άστεγοι* και *παραβάτες* αλλά και *θύματα* και *εκδιδόμενα πρόσωπα* συνοδεύονται από τον προσδιορισμό *όσοι* με συνέπεια και αυτές/οί να εντάσσονται αποκλειστικά στο αντρικό φύλο.

Σε ό,τι αφορά το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης, η εικόνα είναι αντίστοιχη. Θα αναφερθούμε ενδεικτικά στο έγγραφο ΜΗΝΥΜΑ-GGI_DIETHNIS-HMERA-AGROTISSAS_15-10-13.pdf, που ανακτήθηκε από τα έγγραφα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων (Υπουργείο Εσωτερικών) και το οποίο αναφέρεται στις γυναίκες του αγροτικού πληθυσμού. Σε αυτό το έγγραφο η/ο συντάκτρια/της απευθύνεται μεν σε *νεοεισερχόμενες* στον αγροτικό τομέα, αλλά αυτές προσδιορίζονται με το αρσενικό γραμματικό γένος ως *μικροκαλλιεργητές*. Λίγο παρακάτω επαναπροσδιορίζονται ως προς το φύλο ως *υποψήφιος*, αποκαλύπτοντας την πλήρη σύγχυση των συντακτριών/τών ως προς τον ορθό τρόπο αναφοράς στα τιμώμενα πρόσωπα φορείς της επαγγελματικής ιδιότητας της *αγρότισσας*, τα οποία είναι καταφανώς γυναίκες.

Στα έγγραφα του Υπουργείου Εργασίας που αναλύθηκαν δειγματοληπτικά περιλαμβάνονται Προγράμματα Ημερίδων, Πρακτικά, Δελτία Τύπου, Προσκλήσεις, Εντολές Πληρωμής, Ανακοινώσεις, Δηλώσεις Συμμετοχής, Αιτήματα προς υπηρεσίες, Αιτήσεις (φόρμες), Ημερήσιες Διατάξεις, Αποφάσεις, Περιγραφές Προγραμμάτων, Εκθέσεις και Ομιλίες. Σε απόλυτη αρμονία με τις επιλογές των συντακτριών/τών των εγγράφων των υπόλοιπων υπουργείων, τα έγγραφα αναφέρονται και απευθύνονται σε γυναίκες και άντρες στελέχη, υπαλλήλους, εργοδότες/τριες και εν δυνάμει εργαζόμενες/ους μέσω του αρσενικού γένους των ονομάτων αναφοράς στις εν λόγω ιδιότητες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των εγγράφων Εντολή Πληρωμής (pdf 3978, pdf 3979 & pdf 3980), όπου στο μεν πρώτο (pdf 3978) και στο τελευταίο (pdf 3980), στον πίνακα αποδεκτών η *Αναφερόμενη Υπόλογος* προσδιορίζεται ως γυναίκα σε αντιστοιχία με το ονοματεπώνυμο που ακολουθεί, ενώ στο pdf 3979 οι δύο γυναίκες αποδέκτριες καθίστανται άορατες μέσω της αναφοράς στο πρόσωπό τους ως *Αναφερόμενοι Υπόλογοι*, εφόσον στον πίνακα των αποδεκτών αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνεται και ένας άντρας. Αντίστοιχα, όλα τα στελέχη των υπηρεσιών του Υπουργείου αναφέρονται διαχρονικά ως άντρες, σε φόρμες αιτήσεων υπογράφει ο *Αιτών*, άντρες και γυναίκες προσδιορίζονται ως *Εισηγητές* (zip 6677(1)), και σε ομιλία του τότε Υπουργού Εργασίας στο DEREΕ College, η οποία δημοσιοποιείται ως Δελτίο Τύπου, το πάνελ αποτελείται από *συνομιλητές*, το κείμενο αναφέρεται σε *εργοδότες, εργαζόμενους και μακροχρόνια άνεργους*, καθώς και στους *περίπου 240.000 νέους (άντρες;) της χώρας μας*.

Σε ό,τι αφορά τα έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών, πέραν της ορολογίας που προσδιορίζει τις ιδιότητες στελεχών και υπαλλήλων, οι οποίες, σε αντιστοιχία με τα υπόλοιπα έγγραφα της δημόσιας διοίκησης που αναλύθηκαν, εκφέρονται στο αρσενικό

γένος, ενδιαφέρον έχει η αναφορά σε εθνοτικούς και άλλους προσδιορισμούς. Τα έγγραφα που αναλύθηκαν αναφέρονται/απευθύνονται σε *Ευρωπαίους, Έλληνες και Αφρικανούς*, αλλά και σε *Πειρατές*, διαχρονικά άντρες. Χαρακτηριστικό, επίσης, είναι το παράδειγμα των εγγράφων με κωδικό p48 (_1991, _2498, _3544, _3846, _5820, _7065, _8028, _8234, _8238, _11113, _40941, _50002, _50500, _50793, _51793, _53232, _53234, _60397), που αποτελούν Ανακοινώσεις, στις οποίες η αρμόδια υπάλληλος τυγχάνει να είναι γυναίκα, χωρίς αυτό να διαφοροποιεί τον προσδιορισμό της ως γένους αρσενικού *Αρμόδιος* στο πάνω αριστερό μέρος του εγγράφου, στο οποίο, μετά τον προσδιορισμό, συμπληρώνεται το ονοματεπώνυμό της. Αντίθετα, η επίσης γυναίκα στέλεχος που υπογράφει το έγγραφο προσδιορίζεται ως *Η Προσωπάρχης*.

Τελευταία, παραθέτουμε παραδείγματα από το Υπουργείο Εσωτερικών και τη Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (Γ.Γ.Ι.Φ.). Στα έγγραφα του Υπουργείου τα οποία δεν συντάσσονται από την Γ.Γ.Ι.Φ. παραμένει συνεπής η χρήση του αρσενικού γένους για γυναίκες και άντρες στελέχη, υπαλλήλους και αποδέκτριες/τες. Έτσι, αποκλειστικά άντρες φαίνεται να είναι οι εξής:

(5) Προϊστάμενοι, Απασχολούμενοι, Ηλικιωμένοι, Ενδιαφερόμενοι, Αξιολογούμενοι, Εκπαιδευτές, Άνεργοι, Καταθέτες, Ερευνητές, Υπεύθυνοι, Μετανάστες, Εκκαθαριστές, Αντικαταστάτες, Αναπληρωτές, Επιθεωρητές, Μαθητές, Χρήστες, Φοιτητές, Καθηγητές, Συνδρομητές.

Επίσης, κατ' αναλογία, άντρες είναι οι Δήμαρχοι, Περιφερειάρχες, Υπουργοί και Υφυπουργοί, καθώς και το σύνολο των Δημοσίων Υπαλλήλων. Εξαιρέση αποτελεί η Προκήρυξη ESYDE2_2014.doc, η οποία αφορά προκήρυξη ανοιχτού διαγωνισμού για την ανάπτυξη ψηφιακού θεματικού αποθετηρίου στο πλαίσιο της αναβάθμισης των υπηρεσιών της Βιβλιοθήκης της ΓΓΙΦ. Σε αυτή, και ενώ στον τίτλο του προκηρυσσόμενου έργου γίνεται αναφορά σε *χρήστες/ριες με αναπηρίες*, στο σύνολο του κειμένου, έκτασης 119 σελίδων, ενίοτε δε γίνεται αναφορά και στα δύο γένη/ φύλα (*απόφοιτοι/-ες, ερευνητές/ερευνήτριες*), αλλά αυτή δεν είναι συστηματική. Σε άλλα σημεία του ίδιου κειμένου χρησιμοποιείται μόνο το αρσενικό γένος για τα πρόσωπα αναφοράς (π.χ. σελίδες 13-15: *προς χρήστες με αναπηρίες, τους υπαλλήλους, εργασίες φοιτητών, άρθρα καθηγητών, ερευνητές*).

Η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων παρουσιάζει μια σχετικά διαφορετική εικόνα. Παρότι αποτελεί Γραμματεία του ίδιου Υπουργείου, παρατηρείται μια διακύμανση στις επιλογές δήλωσης γένους/φύλου σε σχέση με το έτος έκδοσης του εγγράφου. Από το 2002 έως και το 2009 τα κείμενα που εξετάστηκαν συντάσσονται αποκλειστικά στο αρσενικό γένος. Το 2010-2011 παρατηρείται η μάλλον συστηματική σύνταξή τους με τη δήλωση και των δύο γραμματικών γενών και, κατ' επέκταση, η προσπάθεια αναφοράς και στα δύο φύλα. Τα έγγραφα του 2013 που εξετάστηκαν επιστρέφουν στις προ του 2010 πρακτικές σύνταξης και στο κυρίαρχο αρσενικό γραμματικό γένος. Αναφέρουμε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα εγγράφων.

Το μεν πρώτο (ODIGOS-GM_PERIFEREIES.pdf) αποτελεί οδηγό για τη δημιουργία μεθοδολογιών και εργαλείων ένταξης, παρακολούθησης και ελέγχου της διάστασης της ισότητας των φύλων στις δημόσιες πολιτικές και εκδόθηκε το 2011 (σελίδες 85). Λειτουργώντας με συνέπεια ως προς το στόχο της σύνταξής του ως οδηγού για την ισότητα των φύλων, ίσως είναι ένα από τα ελάχιστα έγγραφα στο σύνολο του σώματος κειμένων που συγκεντρώθηκε, το οποίο δηλώνει αμφότερα τα γραμματικά γένη και φύλα των ομάδων/ προσώπων αναφοράς. Αυτό γίνεται με την προσθήκη της κατάληξης του θηλυκού μετά το πέρας του ονόματος με αρσενική μορφολογία και μετά το σύμβολο /-. Παραμένει βέβαια σε ισχύ ο συντακτικός κανόνας της πρόταξης του ισχυρού αρσενικού γραμματικού γένους.

Το δεύτερο εκδίδεται στο πλαίσιο του προγράμματος DAPHNE III, 2007-2013 και αποτελεί οδηγό για την αποφυγή και την αντιμετώπιση φαινομένων άσκησης βίας στις γυναίκες στο χώρο εργασίας τους (204_odigos_0710.pdf). Σε αυτό, το σύνολο των ομάδων αναφοράς προσδιορίζονται με το αρσενικό γραμματικό γένος. Οι εργαζόμενοι αναφέρονται σε γυναίκες κάτω των 33 ετών, οι οποίες προτρέπονται να είναι *σοβαροί* και *άμεσοι* και να μοιράζονται το πρόβλημά τους με *έναν έμπιστο συνάδελφο*, η/ο οποία/ος να μπορεί να καταθέσει σε περίπτωση καταγγελίας ως *αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας*. Κατ' αναλογία, οι γυναίκες που υφίστανται βία στο χώρο της εργασίας τους προσδιορίζονται ως *οι αποδέκτες της σεξουαλικής παρενόχλησης* (βλ. ενότητα 4).

Συμπερασματικά, από τη μέχρι τώρα ανάλυση προκύπτει ότι στο σύνολο των δημόσιων εγγράφων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών των Περιφερειών και των Δήμων, που αναλύθηκαν δειγματοληπτικά κατά τρόπο ποιοτικό (100 έγγραφα διαφορετικής τυπολογίας και έκτασης ή το 10% των εγγράφων της βάσης), στο επίπεδο της μορφολογίας κυριαρχεί η χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους με ελάχιστες εξαιρέσεις, που αφορούν κυρίως έγγραφα της Γ.Γ.Ι.Φ. μιας συγκεκριμένης περιόδου (2010-2011).

3.2. Μορφολογία/ Σύνταξη

3.2.1. Το άρθρο

Ως προς τη μορφολογία του, το άρθρο στην ελληνική γλώσσα, οριστικό και αόριστο, έχει γένη, αριθμούς και πτώσεις. Το οριστικό άρθρο (*ο, η, το*) προσδιορίζει ουσιαστικά στον ενικό και πληθυντικό αριθμό, ενώ το αόριστο άρθρο (*ένας, μια, ένα*) μόνο στον ενικό. Τοποθετείται πριν την κεφαλή της ονοματικής φράσης και συμφωνεί με αυτήν ως προς το γένος, τον αριθμό και την πτώση. Στην περίπτωση των ονοματικών φράσεων στις οποίες η κεφαλή είναι επαγγελματικό όνομα με την κοινή για το θηλυκό και το αρσενικό κατάληξη σε *-ος*, το θηλυκό ξεχωρίζει από το αρσενικό μόνο εφόσον εκφέρεται με άρθρο. Το ίδιο ισχύει και για τα ονόματα που περιγράφουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα και, είτε διαθέτουν δύο τύπους είτε όχι, επιλέγεται ο λόγιος τύπος του αρσενικού και για τα δύο γένη/φύλα. Τα δύο γένη συμπίπτουν όμως και πάλι στην ονομαστική και τη γενική του πληθυντικού.

Στο σύνολο των εγγράφων που αναλύθηκαν (πλην των ελαχίστων στα οποία δια του άρθρου ή/και της κατάληξης δηλώνονται και τα δύο γένη), οι περιπτώσεις ασάφειας ως προς την πρόθεση της/του συντάκτριας/τη να χρησιμοποιήσει το αρσενικό γένος επιλύονται με τη χρήση του αρσενικού άρθρου σε διαφορετικά σημεία του ίδιου κειμένου. Έτσι, για παράδειγμα *οι υπάλληλοι, οι εκπαιδευτικοί, οι ασθενείς, οι πρόσφυγες οι ανά τον κόσμο ομογενείς* προσδιορίζονται σε επόμενες παραγράφους του ίδιου κειμένου ως άντρες, εφόσον στην αιτιατική του πληθυντικού αναφέρονται ως *τους υπαλλήλους, τους εκπαιδευτικούς, τους ασθενείς, τους πρόσφυγες, τους ανά τον κόσμο ομογενείς*. Στο περικείμενο που δημιουργεί αυτή η επιλογή, στη συντριπτική τους πλειονότητα τα ονόματα που περιγράφουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα, λοιπόν, αναλύονται ως γένους αρσενικού, επιβεβαιώνοντας την κυρίαρχη τάση της ελληνικής δημόσιας διοίκησης να αναφέρεται ή/και να απευθύνεται και στις γυναίκες αποδέκτριες των ρυθμίσεων που περιλαμβάνονται στα έγγραφα –ή και των ίδιων των εγγράφων– μέσα από την προσφώνηση και αναφορά σε άντρες εκπροσώπους των εν λόγω κατηγοριών.

3.2.2. Προσαρτήματα στην ΟΦ

Στις φραστικές δομές που παρατίθενται παρακάτω, το αρσενικό γραμματικό γένος των ονομάτων αναφοράς σε επαγγελματικές και άλλες ιδιότητες προκύπτει από την ανάλυση των προσαρτημάτων στις ονοματικές φράσεις των οποίων η κεφαλή είναι

όνομα το οποίο δεν φέρει εκ της μορφολογίας του πληροφορία για το γραμματικό γένος και, κατ' επέκταση, το φύλο με το οποίο ταυτίζεται. Είναι, ως εκ τούτου, το άρθρο (βλ. ενότητα 3.3.2) και τα υπόλοιπα προσαρτήματα (π.χ. επιθετικοί προσδιορισμοί) που μεταφέρουν δια του κανόνα της υποχρεωτικής συμφωνίας ως προς το γένος αυτή την πληροφορία. Χαρακτηριστικά παρατίθενται οι φράσεις:

(6) τον ορισμό του υπεύθυνου εκπρόσωπου του Δήμου ως συνεργάτη, με χρέη επιστημονικού συμβούλου, προώθηση της ιδιότητας των νέων ως ενεργοί πολίτες και ως ευρωπαίοι πολίτες, μόνιμοι εκπαιδευτικοί, στους λοιπούς συναδέλφους, οι συμβεβλημένοι ιατροί, μέχρι τον ορισμό γέου προέδρου, των Ρομά Ελλήνων και αλλοδαπών, Υπηρεσιακού Γενικού Γραμματέα, ο αμέσως επόμενος αδιάθετος υπάλληλος, έναν έμπιστο συνάδελφο.

3.2.3. Αντωνυμίες

Σε αντιστοιχία με τον ρόλο του άρθρου και των προσαρτημάτων στην ονοματική φράση, οι αντωνυμίες αποσαφηνίζουν το γένος αναφοράς των ουσιαστικών τα οποία προσδιορίζουν ή στα οποία αναφέρονται. Η αρσενικού γένους κτητική αντωνυμία *του* προσδιορίζει τον κτήτορα ως άντρα. Αντίστοιχα λειτουργούν και οι αναφορικές *ο οποίος*, *όσοι* και οι δεικτικές αντωνυμίες *άλλους*, *όλους*:

(7) του εκκαθαριστικού *του* σημειώματος, για *όλους όσοι*, ημερομηνία διορισμού *του*, με *άλλους* ειδικούς ιατρούς, *όσοι* είναι εκδιδόμενα πρόσωπα, υπάλληλο με βαθμό Πληρεξούσιου Υπουργού Β' *ο οποίος*.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα εγγράφου του Υπουργείου Εσωτερικών, που ακολουθεί (PD_131_GR2006.doc). Το έγγραφο αποτελεί Προεδρικό Διάταγμα και αφορά το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης υπηκόων τρίτης χώρας, οι οποίες/οι διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα.

(8) β. Τα λοιπά, κάτω των 18 ετών, άγαμα τέκνα του συντηρούντος ή του ετέρου των συζύγων, συμπεριλαμβανομένων των τέκνων που έχουν, κατά τα ανωτέρω, υιοθετηθεί, εφόσον η άσκηση της επιμέλειας έχει νομίμως ανατεθεί για μεν τα τέκνα του συντηρούντος σε αυτό*,⁶ για δε τα τέκνα του ετέρου συζύγου στο σύζυγο αυτόν. (PD_131_GR2006.doc, σελ. 3-4)

Οι αντωνυμίες λειτουργούν ως μηχανισμοί αναφοράς σε οντότητες του κόσμου, είτε αυτές αναφέρονται σε κάποιο σημείο του κειμένου είτε αφορούν το ευρύτερο περιεχόμενο. Στο απόσπασμα του ΠΔ που παρατέθηκε, η χρήση του αρσενικού γένους των δεικτικών και των αντιθετικών αντωνυμιών ή προσδιοριστών (βλ. Holton κ.ά. 1999: 101, 327) (*του ετέρου/ σε αυτό*/ του ετέρου συζύγου στο σύζυγο αυτόν*) καθιστά αδύνατη την αναπομπή στο πρόσωπο αναφοράς, δηλαδή είτε στη σύζυγο, είτε στον σύζυγο που έχει την επιμέλεια των τέκνων, καθιστώντας έτσι το απόσπασμα δυσνόητο και ασαφές. Επίσης, στο συγκεκριμένο παράδειγμα, τη σύγχυση επιτείνει η μορφολογική επιλογή αποβολής του τελικού -ν (*για μεν τα τέκνα του συντηρούντος σε αυτό**), που παραπέμπει στην κατάληξη του ουδετέρου, σε αντιδιαστολή με το *αυτόν*, το οποίο διατηρεί το τελικό -ν, στο τέλος της πρότασης. Σε κάθε περίπτωση, οι φράσεις *του ετέρου των συζύγων* και *του ετέρου συζύγου στο σύζυγο αυτόν*, με τις αντωνυμίες και τα ουσιαστικά που προσδιορίζουν να δημιουργούν αμφισημία ως προς την ταύτιση του αρσενικού γένους με το φύλο των προσώπων αναφοράς, αποτελούν ένα ακόμα παράδειγμα συνεπούς χρήσης του ισχυρού αρσενικού γραμματικού γένους εις βάρος

⁶ Ο αστερίσκος (*) δηλώνει αντιγραμματική δομή.

όχι μόνο των γυναικών/προσώπων αναφοράς, αλλά και των αναγνωστριών/των οι οποίες/οι καλούνται να αποκωδικοποιήσουν το μήνυμα.

Στη συνέχεια δε του κειμένου, και σε ό,τι αφορά το ζήτημα της οικογενειακής επανένωσης στις περιπτώσεις πολυγαμίας, η/ο συντάκτρια/της του κειμένου αναιρεί την αρχική της/του επιλογή ως προς τη συνεπή χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους και διαχωρίζει μέσω αυτού –με όχημα το γένος των αντωνυμιών, αντιθετικών και προσωπικών αντίστοιχα– το φύλο των προσώπων αναφοράς α) προϋποθέτοντας το αποκλειστικά αντρικό δικαίωμα στην πολυγαμία (με *άλλη σύζυγο*, *άλλης συζύγου*), και β) διατηρώντας την αρσενική ταυτότητα του *συντηρούντος* και έχοντος την επιμέλεια τέκνων (του *έχει ανατεθεί νομίμως η επιμέλεια*):

(9) Σε περίπτωση πολυγαμίας, αν ο συντηρών έχει ήδη σύζυγο που ζει μαζί του στην Ελλάδα, δεν επιτρέπεται η οικογενειακή επανένωση με *άλλη σύζυγο*. Δεν επιτρέπεται η οικογενειακή επανένωση ανήλικων τέκνων του συντηρούντος και *άλλης συζύγου*, εκτός των περιπτώσεων που του έχει ανατεθεί νομίμως η επιμέλεια. (PD_131_GR2006.doc, σελ. 3-4)

Συνεπώς, οι μορφοσυντακτικές επιλογές των συντακτριών/τών του κειμένου ενισχύουν έμμεσα τη θεωρούμενη ως κυρίαρχη τάξη πραγμάτων στον κόσμο και τη σχέση των γλωσσικών τύπων με αυτή.

3.3. Σύνταξη: Η σειρά όρων

Ως προς τη σειρά των όρων, ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί η επιλογή των συντακτριών/τών σε εκείνα τα έγγραφα που συντάσσονται αναφερόμενα και απευθυνόμενα και στο δύο γένη/ φύλα (έγγραφα με διπλή σήμανση γένους). Σε αυτά η επιλογή βρίσκεται σε αρμονία με τον γραμματικό/συντακτικό κανόνα του ισχυρού αρσενικού γραμματικού γένους και, ως εκ τούτου, είτε προτάσσεται το αρσενικό άρθρο και όνομα είτε γράφεται πλήρως ο αρσενικός τύπος του ονόματος, στον οποίο προστίθεται μετά τα σύμβολα / ή - η κατάληξη του θηλυκού. Ακόμα και στα έγγραφα τα οποία θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε πολιτικά ορθότερα ως προς την αναφορά στο κοινωνικό φύλο (π.χ. *ο/η εργαζόμενος/η*), η συνεπής πρόταξη του αρσενικού ενισχύει την αρσενική κυριαρχία τόσο στο γλωσσικό όσο και στο συμβολικό επίπεδο. Ούτε ένα από τα έγγραφα της βάσης που αποτέλεσαν την πρώτη ύλη της έρευνας για τον σεξισμό στα δημόσια έγγραφα δεν παραβιάζει αυτόν τον κανόνα.

Αυτή η επιλογή αντικατοπτρίζει δύο παραμέτρους: α) αποτυπώνει τη γενικότερη προτίμηση των ελληνίδων/νων ομιλητριών/τών στην πρόταξη του αρσενικού γένους και β) αναπαράγει αυτή την προτίμηση, αναπαράγοντας ταυτόχρονα και τις συνδηλώσεις της στο επίπεδο του συμβολικού. Παρόλα αυτά, δεν αποτελεί μη παραβιάσιμο κανόνα, εφόσον η αντιστροφή της σειράς των γραμματικών γενών δεν παράγει αντιγραμματικές δομές. Επίσης, δεν απορρέει από καμία αξιωματική διευθέτηση των πραγμάτων η οποία οφείλει να παραμείνει αμετάβλητη στο χρόνο. Αντίθετα, μέσα σε ένα πλαίσιο άσκησης γλωσσικής πολιτικής, εναλλακτικές γλωσσικές –και άρα κοινωνιογλωσσικές– διευθετήσεις στο ελεγχόμενο πλαίσιο της σύνταξης των δημόσιων εγγράφων κρίνονται σκόπιμες. Αυτές μπορούν να λειτουργήσουν τόσο αφυπνιστικά όσο και διαπαιδαγωγικά, δίνοντας το έναυσμα για μια δικαιότερη αναφορά σε γυναίκες και άντρες συντάκτριες/τες και αποδέκτριες/ες των εγγράφων.

Με βάση αυτή τη θέση, σε αυτή τη μελέτη η συντακτική επιλογή είναι η πρόταξη του θηλυκού γραμματικού γένους. Στόχος είναι η επιλογή δήλωσης του γένους/φύλου να είναι ανατρεπτική ως προς τον κυρίαρχο γραμματικό κανόνα και να υποδείξει τη δυνατότητα μιας εναλλακτικής συντακτικής διευθέτησης όχι αμιγώς γλωσσικών ζητημάτων στην εκπροσώπηση των φύλων στο λόγο.

3.4. Σημασιολογία

3.4.1. Λεξικές σημασίες: Το γραμματικό γένος ως σημασιολογική κατηγορία

Οι λεξικές σημασίες που κυριαρχούν στα δημόσια έγγραφα και συνδέονται με τα ερωτήματα της μελέτης αυτής αφορούν κυρίως λεξιλογικές επιλογές για την αναφορά σε στελέχη του ευρύτερου δημόσιου τομέα, σε ομάδες και κατηγορίες πολιτών, γυναικών και ανδρών, στις/στους οποίες/ους αναφέρονται τα έγγραφα, καθώς και σε κατηγορίες αποδεκτριών/τών. Η συζήτηση για τα μορφολογικά και τα μορφοσυντακτικά δεδομένα αυτών των λέξεων, όπως προκύπτουν από την ανάλυση των κειμένων, έγινε παραπάνω. Σε ό,τι αφορά τις σημασίες τους, οι εν λόγω λέξεις προσδίδουν ιδιότητες, επαγγελματικές ή άλλες, στα πρόσωπα αναφοράς. Σε αυτές μπορούν να προσμετρηθούν παράμετροι σημασίας που αφορούν τη δήλωση του βιολογικού φύλου αυτών των προσώπων.

Το γραμματικό γένος αποτελεί παράμετρο της μορφολογίας των ονομάτων (ουσιαστικών, ονοματοποιημένων επιθέτων και μετοχών), των επιθέτων, των μετοχών, των άρθρων και των αντωνυμιών για την ελληνική γλώσσα. Παρότι σε γενικές γραμμές το γραμματικό γένος στερείται σημασίας και αποτελεί μορφολογική ένδειξη για λόγους συμφωνίας (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 1998: 53), όταν οι λέξεις αναφέρονται σε έμφυχα όντα τα οποία είναι φορείς βιολογικών χαρακτηριστικών φύλου συνδέεται με έμφυλες παραμέτρους της λεξικής σημασίας. Ακόμα μεγαλύτερη είναι η συνάφεια αυτών των παραμέτρων σημασίας για την παρούσα συζήτηση, στο πλαίσιο της οποίας διερευνάται η ενδεχόμενη σεξιστική λειτουργία των γλωσσικών τρόπων αναφοράς στο βιολογικό και κατ' επέκταση στο κοινωνικό φύλο.

Παρότι η μορφολογία των ονομάτων δεν αρκεί σε κάθε περίπτωση για να αποσαφηνίσει το φύλο αναφοράς (βλ. κοινές λόγιες καταλήξεις για το αρσενικό και το θηλυκό, μη χρήση άρθρων ή άλλων προσαρτημάτων στην ΟΦ και κοινά άρθρα για την ονομαστική και γενική πληθυντικού), η συντριπτική πλειονότητα των ονομάτων που επαναλαμβάνονται στα δημόσια έγγραφα ταυτίζεται με το αρσενικό γένος, όπως προκύπτει από τη συντακτική και την κειμενική τους ανάλυση. Ως εκ τούτου, τα ονόματα που εκφράζουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα και κατά κανόνα σχετίζονται με κοινωνικά σύνολα που αποτελούνται τόσο από άντρες όσο και από γυναίκες αναφέρονται ή απευθύνονται στις δεύτερες, κατονομάζοντας αποκλειστικά τους πρώτους. Επιπλέον, η μορφολογία του θηλυκού γένους δεν επιλέγεται συστηματικά ούτε στην περίπτωση που το άμεσα επονομαζόμενο πρόσωπο είναι γυναίκα. Με αυτόν τον τρόπο, παγιώνεται η ιστορικά διαμορφωμένη προτίμηση της ελληνικής γλώσσας για το αρσενικό γένος, και οι γυναίκες αποδέκτριες των διοικητικών πράξεων καθίστανται εντελώς αόρατες.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση είναι ότι το αρσενικό χρησιμοποιείται μεν κατά τρόπο «περιεκτικό» και για τη δήλωση του θηλυκού, αλλά στην πραγματικότητα φυσικοποιεί τη μη άμεση αναφορά στα γυναικεία πρόσωπα, παγιώνοντας σεξιστικά πρότυπα αναφοράς στον πληθυσμό. Αυτό ισχύει για την ορολογία που ταυτίζεται με επαγγελματικές και άλλες ιδιότητες τόσο υψηλού κοινωνικού κύρους όσο και χαμηλού. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα, τα οποία αναδεικνύουν την αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους ως προς την κυριολεκτική σημασία των υπό εξέταση λημμάτων. Η συμπεριληπτική αναφορά στο θηλυκό επιτελείται εξωγλωσσικά και κατά κοινωνική σύμβαση και θα μπορούσε να αμφισβητηθεί, εφόσον καμία εμφανής γλωσσική δομή στο κείμενο δεν την υποστηρίζει:

(10) *Ιδιότητες υψηλού κοινωνικού κύρους*: ο Δήμαρχος, ο θεράπων ιατρός, τον αρμόδιο Εισαγγελέα, Διευθυντές, ο Πρόεδρος, οι συμβεβλημένοι ιατροί,

Μετακλητός Γενικός Γραμματέας, οι ειδικοί σύμβουλοι, ο ομόρρυθμος εταίρος, Αναπληρωτές Υπουργοί και Υφυπουργοί

(11) *Ιδιότητες κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων*: για εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, τους ελεύθερους επαγγελματίες, υπεύθυνοι εκπαίδευσης, ο μαθητής, ο καθηγητής, για εφήβους, του ασθενούς, τους ανά τον κόσμο ομογενείς, των Απόδημων Ελλήνων, έναν έγκριτο δημοσιογράφο

(12) *Ιδιότητες χαμηλού κοινωνικού κύρους και παραβατικότητας*: κρατούμενοι, παραβάτες, αλκοολικοί, φτωχοί, άστεγοι, όσοι είναι εκδιδόμενα πρόσωπα.

Ενδιαφέρον επίσης έχει η κατανομή του γραμματικού γένους στη φράση: *ενός ιατρού, ελλείψει δε αυτού μιας νοσηλεύτριας*. Ενώ, μέσω της ενεργοποίησης σημασιολογικών στερεοτύπων, ο *ιατρός* ορίζεται ως αυτονόητα άντρας, η *νοσηλεύτρια* προσδιορίζεται ως γένους θηλυκού και, κατ' επέκταση, ως γυναίκα, σε αντίθεση με τη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους για τη συντριπτική πλειονότητα των επαγγελματικών ιδιοτήτων στα δημόσια έγγραφα (βλ. και *μαία* παραπάνω). Η άνιση κατανομή του κοινωνικού κύρους σε σχέση με τα αναφερόμενα επαγγέλματα ακολουθεί και την στερεοτυπική κατανομή του γένους/ φύλου των φορέων της αντίστοιχης επαγγελματικής ιδιότητας (άντρας *ιατρός*/ γυναίκα *νοσηλεύτρια*), παρακολουθώντας μια κοινωνική παρά γλωσσική διευθέτηση των κοινωνικών ρόλων (βλ. και 3.2.3).

3.4.2. Ουδέτερες ως προς το γένος λέξεις

Στο σύνολο των κειμένων που αναλύθηκαν, εντοπίζεται η χρήση των ουδέτερων ως προς το φύλο λέξεων, όπως *άτομο, πολίτης, άνθρωπος, πρόσωπο*, με τα οποία γίνεται συμπεριληπτική αναφορά σε εκπροσώπους και των δύο φύλων κατά τρόπο μάλλον ισότιμο. Παρόλα αυτά, τα κείμενα προσλαμβάνονται και ερμηνεύονται από τις/τους αναγνώστριες/τες ως ολότητες. Ως εκ τούτου, εάν το σύνολο του κειμένου περικειμενοποιεί την κυριαρχία του αρσενικού γραμματικού γένους, τότε και οι ουδέτερες ως προς το φύλο λέξεις θα ερμηνευθούν ως αρσενικές. Στο περικείμενο που δημιουργεί η πλειονότητα των κειμένων της ελληνικής δημόσιας διοίκησης εν τέλει και αυτές οι λέξεις αναλύονται σε αντιστοιχία με όλα τα ονόματα αναφοράς σε εμπλεκόμενες/ους και ενδιαφερόμενες/ους, με συνέπεια και αυτές να ταυτίζονται με το αρσενικό.

4. Πραγματολογική/Κειμενική ανάλυση

Τα κείμενα που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη αποτελούν ποικίλης τυπολογίας δημόσια έγγραφα, τα οποία είτε αφορούν τις καθαρά διοικητικές λειτουργίες των κρατικών υπηρεσιών, είτε αποτυπώνουν και επιχειρούν να κατευθύνουν πτυχές της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, διαδικασίες εκπαίδευσης και κατάρτισης, λειτουργίες του κλάδου της υγείας και ούτω καθεξής. Συντάσσονται είτε από τις διοικητικές υπηρεσίες, οπότε αποτελούν καθαρά διοικητικά έγγραφα, είτε από επιστημονικούς ή άλλους φορείς, και έχουν τη μορφή λ.χ. εκθέσεων και οδηγών. Σε κάθε περίπτωση, τόσο τα διοικητικά έγγραφα όσο και τα κείμενα των οποίων η σύνταξη ανατίθεται σε φορείς αναρτώνται, διακινούνται και δημοσιοποιούνται από τις δημόσιες υπηρεσίες.

Το σύνολο των κειμένων που εξετάστηκαν συντάσσονται με τη χρήση υψηλών υφολογικών ποικιλιών, ακολουθούν τους μορφολογικούς και συντακτικούς κανόνες της πρότυπης ποικιλίας, η οποία βρίσκεται σε επαφή με τη λόγια γλώσσα, που με τη σειρά της συνδέεται με τη χρήση αρχαϊζουσών ποικιλιών (βλ. ενότητα 2). Αντίστοιχες είναι

και οι λεξιλογικές επιλογές των συντακτριών/τών τους. Η χρήση των κανόνων της πρότυπης γλώσσας και των λόγιας προέλευσης λέξεων συνάδει με την κατασκευή ταυτοτήτων κύρους για τις γυναίκες συντελέστριες και τους άντρες συντελεστές, αλλά και για το σύνολο της δημόσιας διοίκησης. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν επιλέγονται τύποι της δημοτικής, οι οποίοι αποτελούν συχνά απόρροια προσπαθειών εμπλουτισμού λεξιλογικών κατηγοριών (π.χ. των επαγγελματικών ουσιαστικών) με τύπους θηλυκού γένους και ως προς τη μορφολογία και ως προς τη σημασία τους. Είναι δύσκολο να προσδιορίσει κανείς αν οι καταγεγραμμένες προτιμήσεις για τους εν λόγω τύπους και η χρήση τους και στις χαμηλότερες ποικιλίες προηγείται ή ακολουθεί αυτή την τάση.

Το αποτέλεσμα πάντως είναι ότι η δήλωση του θηλυκού γένους και η κατ' επέκταση αναφορά στις εκπροσώπους του είναι κατά κανόνα προβληματική για την κοινή νέα ελληνική. Είτε μέσω της κοινής μορφολογικής κατάληξης, είτε μέσω της χρήσης του αρσενικού των επαγγελματικών ονομάτων, οι γυναίκες φορείς των αντίστοιχων ιδιοτήτων καθίστανται στην καλύτερη περίπτωση δυσδιάκριτες, ακόμα και σε λέξεις που στο πλαίσιο της δημόσιας διοίκησης χρησιμοποιούνται για να αναφερθούν στην παραβατικότητα (βλ. 3.4.1).⁷

Σε ό,τι αφορά τα έγγραφα που αναλύθηκαν ποιοτικά, το σύνολο των κειμενικών δομών περικειμενοποιεί τη σχεδόν αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους. Πέραν της σχεδόν ολοκληρωτικής αποφυγής της χρήσης του θηλυκού γένους και, συνεπώς, της άμεσης αναφοράς στο γυναικείο φύλο για το σύνολο των κοινωνικών και επαγγελματικών ταυτοτήτων που αναφέρονται στα κείμενα, επισημάνθηκαν και στοιχεία τα οποία αναδεικνύουν σημασιολογικά και πραγματολογικά αποτελέσματα ακραία ως προς την πρόσληψη των κειμένων. Όχι μόνο το σύνολο των συντελεστριών/τών και των προσώπων αναφοράς της δημόσιας διοίκησης κατασκευάζονται μέσω του αρσενικού ως κατ' εξοχήν άντρες, αλλά και *οι νεοεισερχόμενες αγρότισσες* ορίζονται ως *μικροκαλλιεργητές* στην ίδια πρόταση, στο κείμενο του χαιρετισμού που απευθύνεται σε αυτές. Τα *εκδιδόμενα πρόσωπα* προσδιορίζονται ως *όσοι*, *οι μετανάστες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα* είναι μάλλον μόνο άντρες, όπως και *οι εργοδότες*, οι οποίοι τους απασχολούν είτε νόμιμα είτε παράνομα (με *καθεστώς εργασιακής σχέσης, εξαρτημένης ή μη, ή σύμβασης έργου είτε έχει δηλωθεί είτε όχι*). Αντίστοιχα, το ιατρικό προσωπικό και οι εισαγγελικές αρχές δεν στελεχώνονται από γυναίκες. Χαρακτηριστικό για την αναφορά σε εκπροσώπους όλου του φάσματος της κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι το παράδειγμα (13) που ακολουθεί (ΦΕΚ 1002-2/4/2012):

(13) 1. Ως εργασία ή απασχόληση για τους σκοπούς της παρούσας διάταξης νοείται οποιοδήποτε καθεστώς εργασιακής σχέσης, εξαρτημένης ή μη, ή σύμβασης έργου είτε έχει δηλωθεί είτε όχι με *μετανάστες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα*.

[...]

3. *Οι εργοδότες* όπως περιγράφονται στην παράγραφο 1 είναι *υποχρεωμένοι* να μεριμνούν ώστε *οι εργαζόμενοι σε αυτούς μετανάστες*, να τυγχάνουν άμεσα ιατρικής αξιολόγησης και φροντίδας επί εμφανίσεως οποιασδήποτε συμπτωματολογίας νόσου, με παραπομπή σε αρμόδιες Υγειονομικές Υπηρεσίες.

4. *Ο υπεύθυνος του ιατρείου πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας, ο θεράπων ιατρός, Ιατρός του Κέντρου Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων και κάθε άλλος υγειονομικός που περιέρχεται στην αντίληψή του παράβαση των παραγράφων 2 και 3 για νοσήματα του άρθρου 1 ενημερώνει αμελλητί τον αρμόδιο Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών.* [...]

⁷ Είναι πιθανό αυτή η τελευταία τάση να μην επιβεβαιωθεί στον ανεπίσημο καθημερινό λόγο και τις χαμηλές ποικιλίες.

Το παράδειγμα (14) από τον οδηγό για την αποφυγή και την αντιμετώπιση φαινομένων άσκησης βίας στις γυναίκες στο χώρο εργασίας τους, στο πλαίσιο του προγράμματος DAPHNE III, 2007-2013 (204_odigos_0710.pdf), ο οποίος αναφέρθηκε και παραπάνω (3.1), επιλέχθηκε για το μάλλον αντίθετο με την κοινή λογική, αλλά εν τέλει και το γλωσσικό αίσθημα, πραγματολογικό αποτέλεσμα που παράγει. Αποτελεί την ακραία έκφραση της σύγχυσης των συντακτριών/τών του ως προς το γραμματικό πρότυπο που ακολουθούν: στην προσπάθειά τους να ακολουθήσουν ό,τι θεωρούν κανόνα της πρότυπης γλώσσας, καταλήγουν να ταυτίζουν με το αρσενικό γένος τις γυναίκες θύματα της σεξουαλικής βίας στο χώρο της εργασίας τους στις οποίες απευθύνονται. Οι συντάκτριες/τες του οδηγού απευθύνουν άμεσες κατευθυντικές πράξεις με προσλεκτική ισχύ εντολής (ρηματικοί τύποι στην προστακτική), οι οποίες λειτουργούν ως ισχυρές προτροπές προς τις γυναίκες θύματα βίας να είναι *συγκεκριμένοι, σοβαροί και άμεσοι*. Αυτές οι γυναίκες παρακάτω ταξινομούνται σε κατηγορίες εργαζόμενων ως *εργαζόμενοι, αλλοδαποί, οικιακοί βοηθοί* και, κατ' αναλογία, ως *άντρες εκπαιδευτικοί*. Επίσης, προτρέπονται να αναζητήσουν *έναν μάρτυρα συμπεριφοράς*, η/ο οποία/ος προσδιορίζεται περαιτέρω μέσω του αρσενικού γένους ως *έναν έμπιστο συνάδελφο* και είναι εν δυνάμει *αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας*.

(14) Αυτό το φυλλάδιο στοχεύει στις εργαζόμενες γυναίκες, στους εκπρόσωπους των εργαζομένων και στους εργοδότες.

[...] Διεθνείς μελέτες έχουν δείξει ότι μεταξύ 40 και 90 τοις εκατό των ερωτηθεισών γυναικών έχουν υποστεί κάποια μορφή βίας ή παρενόχλησης κατά τη διάρκεια της εργασιακής τους ζωής.

[...] Αντιμετωπίστε ευθέως όποιον σας παρενοχλεί:

Κάντε το απρόσμενο: Ονομάστε τη συμπεριφορά. Ο,τιδήποτε μόλις έκανε πείτε το και γίνετε *συγκεκριμένοι*.

Να είστε *σοβαροί, άμεσοι* και να μιλάτε απερίφραστα.

Βρείτε *έναν μάρτυρα* συμπεριφοράς

Ενημερώστε *έναν έμπιστο συνάδελφο* και προσπαθήστε να διασφαλίσετε ότι είναι *αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας* σε κάποια κατάσταση όπου παρενοχλείστε σεξουαλικά.

[...] Πείτε το σε *κάποιον*: Με το να είστε σιωπηλή ή γενναία (σηκώνοντας το βάρος μόνη σας) αφήνετε τη σεξουαλική παρενόχληση να συνεχίζεται. [...] Εργασιακές ομάδες που βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο εργασιακής βίας από άλλες:

Εργαζόμενοι στο χώρο της καθαριότητας και σε συνεργεία καθαρισμού, *οικιακοί βοηθοί*

Αλλοδαποί εργαζόμενοι

Εργαζόμενοι στον τομέα της Υγείας και σε κοινωνικές υπηρεσίες

Εργαζόμενοι με συμβάσεις περιορισμένου χρόνου

Εργαζόμενοι στον τομέα λιανικής πωλήσεων και σε μικρές επιχειρήσεις

Εκπαιδευτικοί

Χαρακτηριστικά είναι και τα παραδείγματα (15), (16), (17) και (18), τα οποία προέρχονται από Περιφέρειες και Δήμους και το Υπουργείο Εσωτερικών αντίστοιχα. Τα παραδείγματα (15) και (16) αφορούν τη συμμετοχή πολιτών σε αθλητικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Παρότι στο παράδειγμα (15) (HMIMAPAΘΩΝΙΟΣ.doc/ Δήμος Γορτυνίας & Δήμος Τρίπολης) διακηρύσσεται η *ελεύθερη συμμετοχή για άντρες και γυναίκες*, οι συμμετέχουσες/οντες προσδιορίζονται ως άντρες: *οι συμμετέχοντες*.

(15) Πρόκειται για αγώνα μαζικού αθλητισμού με ελεύθερη συμμετοχή για άντρες και γυναίκες. *Οι συμμετέχοντες* [...]

Αντίστοιχα, το σύνολο των υποψήφιων εκπαιδευτριών/ών στο απόσπασμα από δελτίο τύπου που παρατίθεται στο παράδειγμα (16) (δτ για εκπαιδευτές.odt/ Δήμος Ρόδου), είναι επίσης άντρες, ακόμα και οι υποψήφιοι(οι;) για τη διδασκαλία του παραδοσιακού κεντήματος.

(16) Συνολικά 65 διαφορετικές ειδικότητες *εκπαιδευτών* ζητούνται. Ενδεικτικά, αναφέρονται: *εκπαιδευτές* Ρωσικής, Βουλγάρικης, Εβραϊκής, Τούρκικης, Αλβανικής, Αγγλικής, Ιταλικής, Γερμανικής Ελληνικής γλώσσας, *ιατροί, φαρμακοποιοί, κατασκευαστές* παραδοσιακών οργάνων, κηροπλαστικής, κεραμικής, κοπτικής ραπτικής, λογιστικής, νοσηλευτών, μαγειρικής, μηχανολόγους ηλεκτρολόγους, συντήρηση σκαφών, οινολογίας, μουσικής, ξυλογλυπτικής, αργυροχρυσοχοΐας, παραδοσιακό κέντημα, χαλκογραφίας, χειροτεχνίας, ψυχολογίας, ταπητουργίας κ.ά.

Σε ό,τι αφορά το παράδειγμα (17), το οποίο αποτελεί προκήρυξη για θέσεις ειδικών συνεργατιδών/συνεργατών για την Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (ΠΡΟΚΥΡΗΞΗ ΕΙΔΙΚΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ 2014_.pdf), παρότι εμμέσως αναγνωρίζεται η πιθανότητα συμμετοχής τόσο γυναικών όσο και αντρών (ζητείται πιστοποιητικό στρατολογικής κατάστασης μόνο για άρρενες υποψηφίους), η αναφορά στο σύνολο των υποψηφίων γίνεται αποκλειστικά μέσω του αρσενικού γένους. Χαρακτηριστικά παρατίθενται τα παρακάτω αποσπάσματα από το κείμενο:

(17) *ειδικοί σύμβουλοι, συνεργάτες...*
θα προτιμηθούν *εκείνοι οι οποίοι ...*
Όσοι επιθυμούν να προσληφθούν ...

Ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί το απόσπασμα (18), το οποίο αφορά εγχειρίδιο της Ελληνικής Αστυνομίας για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, όταν αυτή καταγγέλλεται στις αστυνομικές αρχές (Attachment13518_egxeiridio.pdf). Σε αυτό, η εκάστοτε αστυνομική αρχή καλείται να ορίσει γυναίκες αστυνομικούς για τη διεκπεραίωση της εξέτασης των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας (*από τον (πρώην ή νυν) σύζυγο ή σύντροφο προς τη σύζυγο ή σύντροφο αντίστοιχα*), τα οποία, σύμφωνα με το έγγραφο, είναι κατά κανόνα γυναίκες και ανήλικα παιδιά. Η οδηγία έχει ως εξής:

(18) Η εξέταση να πραγματοποιείται -κατά το δυνατόν- από *έναν ή δύο Αστυνομικούς του ίδιου φύλου με το θύμα*.

Αν η προτροπή εφαρμοστεί κατά κυριολεξία, τότε άντρες αστυνομικοί θα πρέπει να υποθέσουμε ότι θα ξεετάζουν τα θύματα, τα οποία δεν μπορεί παρά να είναι μόνο άντρες, σύμφωνα με τον περιορισμό που θέτει η/ο συντάκτρια/της του εγχειριδίου (*του ιδίου φύλου*).

Συμπερασματικά, η πραγματολογική/ κειμενική ανάλυση των δημόσιων εγγράφων αναδεικνύει το αποτέλεσμα που παράγει η –μάλλον θεσμοποιημένη σε ό,τι αφορά τις οδηγίες συγγραφής των διοικητικών εγγράφων και κειμένων– κυρίαρχη επιλογή της σύνταξης τους στο αρσενικό γένος. Οι συντάκτριες/τες, στην προσπάθειά τους να χρησιμοποιήσουν την πρότυπη γλώσσα και τον γενικό κανόνα της προτεραιότητας/πρόταξης του αρσενικού σε κείμενα τα οποία κατ' εξοχήν αναφέρονται και απευθύνονται σε μεικτές ως προς το φύλο ομάδες του πληθυσμού, αλλά και σε γυναίκες αποκλειστικά, αγνοούν τις γυναίκες, καθιστώντας τες άορατες στον δημόσιο

λόγο. Επίσης, συχνά υπερδιορθώνουν⁸ τον λόγο τους, χρησιμοποιώντας το αρσενικό γραμματικό γένος και σε περιπτώσεις όπου η αναφορά στο θηλυκό είναι αποκλειστική, παράγοντας προβληματικά (και ενίοτε αντιγραμματικά, βλ. παραδείγματα 8 και 16) σημασιολογικά και πραγματολογικά αποτελέσματα. Έτσι, συντηρούν τη νόρμα της προτίμησης στο ανδρικό γένος/φύλο, νομιμοποιούν τις ασύμμετρες σχέσεις και, κατά συνέπεια, συντελούν στη φυσικοποίηση της κυριαρχίας, παρουσιάζοντας ως αιώνιο και φυσικό ό,τι στην πραγματικότητα είναι ιστορικό και μεταβατικό (Cameron 1998: 88). Παράγουν ως εκ τούτου σεξιστικό λόγο και αποτέλεσμα.

5. Συμπέρασμα

Η ανάλυση των δημόσιων διοικητικών εγγράφων αναδεικνύει το γεγονός ότι στα έγγραφα τα οποία συντάσσονται από υπαλλήλους και απευθύνονται σε άλλες/ους υπαλλήλους και στελέχη φορείς συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων, και τα οποία αναφέρονται σε ομάδες και κατηγορίες πολιτών, η κυριαρχία του αρσενικού γένους είναι συντριπτική. Στο σύνολο των εγγράφων οι αρσενικοί τύποι των ονομάτων προηγούνται των θηλυκών, οι οποίοι, κατά κανόνα, δηλώνονται με την προσθήκη κατάληξης και όχι ολογράφως. Πέραν της γενικευμένης χρήσης του λεγόμενου *περιεκτικού* αρσενικού ή *κοινού* γένους, διαπιστώνεται συστηματική συμφωνία άρθρων, προσαρτημάτων και αντωνυμιών σχεδόν αποκλειστικά στο αρσενικό γραμματικό γένος, η οποία εν τέλει αναιρεί την υπόθεση της ταυτόχρονης δήλωσης και των δύο γενών/φύλων. Οι αρσενικοί τύποι των ονομάτων χρησιμοποιούνται και στην περίπτωση όπου υπάρχει είτε διτυπία (*ο/η εργοδότης, η εργοδότρια, ο/η πρέσβης, η πρέσβειρα*), είτε το αντίστοιχο ουσιαστικό θηλυκού γένους (*ο εκπαιδευτής/ η εκπαιδεύτρια, ο μαθητής/ η μαθήτρια, ο νέος/ η νέα*). Η μόνη περίπτωση χρήσης αποκλειστικά του θηλυκού αφορά το επάγγελμα της μαίας και τις ιδιότητες της εγκύου και της θηλάζουσας.

Τα κείμενα προσλαμβάνονται και ερμηνεύονται από τις/τους αναγνώστριες/τες ως ολότητες. Κατά συνέπεια, όπως αναδεικνύει η πραγματολογική/κειμενική ανάλυσή τους, ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες όπου γίνεται –είτε περιστασιακά είτε συστηματικά– αναφορά και στο θηλυκό γένος/φύλο, το σύνολο του εγγράφου περικειμενοποιεί την κυριαρχία του αρσενικού γραμματικού γένους μέσω της πρόταξης του αρσενικού τύπου ονομάτων, άρθρων, προσαρτημάτων και αντωνυμιών. Ως εκ τούτου, η κυριαρχία του αρσενικού γραμματικού γένους δημιουργεί κατά τρόπο άμεσο αναφορικούς δεσμούς με το αντρικό φύλο και (ανα)παράγει αναπαραστάσεις αρσενικής κυριαρχίας, συχνά ακόμα και εις βάρος της σαφήνειας και της κατανόησης των κειμένων.

Οι συντάκτριες/τες, στην προσπάθειά τους να χρησιμοποιήσουν την πρότυπη γλώσσα και τον γενικό κανόνα της προτεραιότητας/πρόταξης του αρσενικού σε κείμενα τα οποία κατ' εξοχήν αναφέρονται και απευθύνονται σε μεικτές ως προς το φύλο ομάδες του πληθυσμού, αλλά και αποκλειστικά σε γυναίκες, όχι μόνο αγνοούν τις γυναίκες καθιστώντας τις αόρατες στο δημόσιο λόγο αλλά και καθιστούν τα κείμενα δυσνόητα. Δηλαδή, συχνά υπερδιορθώνουν τον λόγο τους, χρησιμοποιώντας το αρσενικό γραμματικό γένος ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η αναφορά στο θηλυκό είναι αποκλειστική, παράγοντας μη αποδεκτά (και ενίοτε αντιγραμματικά) σημασιακά και πραγματολογικά αποτελέσματα. Με όλους τους τρόπους που περιγράψαμε, λοιπόν, συντηρούν τη κυρίαρχη προτίμηση στο ανδρικό γένος/φύλο και νομιμοποιούν τις

⁸ Η υπερδιόρθωση αποτελεί είδος υπερπροσαρμογής, κατά το οποίο οι ομιλήτριες/τές και, κατ' επέκταση, οι συντάκτριες/τες, στην προσπάθειά τους να υιοθετήσουν χαρακτηριστικά μιας ποικιλίας υψηλότερου γοήτρου, αναλύουν εσφαλμένα τις διαφορές ανάμεσα σε υψηλές και χαμηλές ποικιλίες και υπεργενικεύουν ένα στοιχείο με βάση παρατηρούμενες αντιστοιχίες (βλ. Labov 1966, Trudgill 1974).

ασύμμετρες σχέσεις, που είναι καθιερωμένες στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω και συνδέοντάς τα με την ασθενή υπόθεση της γλωσσικής σχετικότητας, οι επιλογές που παρατηρήσαμε στη γλώσσα των δημοσίων εγγράφων όσον αφορά το γένος, όχι μόνο αντικατοπτρίζουν αλλά παράλληλα φυσικοποιούν και εν τέλει αναπαράγουν σχέσεις ιεραρχίας και διαχωρισμού των φύλων. Η σεξιστική χρήση της γλώσσας δεν πρέπει επομένως να θεωρείται απλώς μία γλωσσική σύμβαση που παραμένει απαρατήρητη και αναμφισβήτητη (βλ. επίσης Sunderland 2004). Με αυτό το σκεπτικό, η καταγραφή και η επισήμανση αυτών των σεξιστικών φαινομένων αποτελεί το πρώτο βήμα προς μια γλωσσική μεταρρύθμιση που στοχεύει στην αποφυσικοποίηση κυρίαρχων ιδεολογιών σχετικά με τις σχέσεις και τους εμπειδωμένους ως τώρα ρόλους ανδρών και γυναικών στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Η τοπική αλλά και περικειμενική θεώρηση του γλωσσικού σεξισμού είναι ένα ευρύ πεδίο που μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω έρευνας και σε άλλους τομείς της ζωής, όπως είναι ο καθημερινός λόγος. Εκεί μπορούν να εξετασθούν οι αντιλήψεις των χρηστριών/ών και αποδεκτριών/ών για τα φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού, όπως για παράδειγμα για τη χρήση αρσενικών και θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων στην καθημερινή συνομιλία και για τον βαθμό στον οποίο αναγνωρίζονται ως σεξιστικά από τις/τους ίδιες/ους τις χρήστριες και τους χρήστες.

Βιβλιογραφία

- Alvanoudi, A. 2014. *Grammatical Gender in Interaction. Cultural and Cognitive Aspects*. Leiden/Boston: Brill.
- Αραποπούλου, Μ. 2002. Δημοτική, καθαρεύουσα και οι στάσεις των δύο φύλων. Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα- Γένος- Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 171-206.
- Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. 2002. *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Cameron, D. 1995. *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Cameron, D. 1998. *The Feminist Critique of Language: A Reader*. 2nd edition. London: Routledge.
- Γεωργαλίδου, Μ., Γκασούκα, Μ., Λαμπροπούλου, Σ., Φουλίδη, Ξ. & Κώστας, Α. 2014. *Τελική Μελέτη. Διοικητικά Έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών.
- Γκασούκα, Μ., Γεωργαλίδου, Μ., Λαμπροπούλου, Σ., Φουλίδη, Ξ. & Κώστας, Α. 2014. *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών.
- Gumperz, J. J. & Levinson, S. C. 1996. Introduction: Linguistic relativity re-examined. In J. J. Gumperz & S. C. Levinson (eds), *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-20.
- Henley, N. 1987. This new species that seeks a new language: On sexism in language and language change. In J. Penfeld (ed.), *Women and Language in Transition*. New York: State University of New York Press, 3-25.
- Holton, P., Mackridge, P. & Φιλίππακη-Warburton, E. 1999. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. (Μτφρ. Β. Σπυρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Key, M. R. 1975. *Male/Female Language*. Metuchen, NJ: Scarecrow Press.
- Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. 1998. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή. I. Το Όνομα. Αναφορά στον Κόσμο της Πραγματικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Labov, W. 1966. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change. In W. Bright (ed.), *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964*. The Hague: Mouton, 84-113.

- Labov, W. 2001. *Principles of Linguistic Change. Volume 2: External Factors*. Oxford: Blackwell.
- Lakoff, R. 1975. *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row.
- Λαμπροπούλου, Σ. 2014. Κοινωνικό φύλο: Μέθοδοι και προσεγγίσεις". Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Νήσος, 401-442.
- Lamproulou, S. & Georgalidou, M. (submitted). Language sexism in Greek public discourse: When male exclusive forms become a matter of grammatical correctness. *Palgrave Communications*.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 1989. Απόπειρα περιγραφής της νεοελληνικής προσφώνησης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4, 219-239.
- Mackridge, P. 1987. *Η νεοελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Mills, S. 2008. *Language and Sexism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ντάλτας, Π. 1992. Φεμινισμός και γλωσσική αλλαγή: Μια πρωτοτυπική προσέγγιση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 12, 271-288.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. 1985. Παρατηρήσεις στα θηλυκά επαγγελματικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5, 201-217.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. (επιμ.). 2002. *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Παυλίδου, Θ.-Σ., Αλβανούδη, Α. & Καραφώτη, Ε. 2004. Γραμματικό γένος και σημασιακό περιεχόμενο: Προκαταρκτικές παρατηρήσεις για τη λεξιλογική αναπαράσταση των φύλων. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 24, 543-553.
- Sunderland, J. 2004. *Gendered Discourses*. New York: Palgrave Macmillan.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1963[1953]. Η «βουλευτίνα» και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών. Στο *Άπαντα. Τόμος β΄. Ερευνητικά Β΄*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 326-334.
- Trudgill, P. 1974. *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Τσοκαλίδου, Π. 1996. *Το φύλο της γλώσσας: Οδηγός μη σεξιστικής γλώσσας για τον δημόσιο ελληνικό λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.
- Χριστίδης, Α.-Φ. 2001. Νέα ελληνική γλώσσα και η ιστορία της. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 149-154.
- Weatherell, A. 2002. *Gender, Language and Discourse*. New York: Routledge.